

Bořivoj Dostál.
Břeclaw — Pohansko
veľkomoravský velmožský dvorec.

Brno, 1975, 520, s.

Борівой Достал.
Бржецлав — Поганско.
Садиба великоморавського вельможі.

Брно, 1975, 520 с.

Монографія Б. Достала присвячена публікації і узагальненню археологічних матеріалів, здобутих під час розкопок укріпленої садиби, яка розташована на території великоморавського городища Поганско поблизу м. Бржецлава, при злитті рік Морави і Дні. Польові дослідження пам'ятки здійснювалися протягом 1959—1965 рр. кафедрою доісторії філософського факультету університету ім. Пуркіне під керівництвом Ф. Калоусека та Б. Достала.

В процесі розкопок чітко було розчленовано культурні нашарування, основна маса яких належить до культури вразького типу, великоморавської і післявеликоморавської доби. Проте основним об'єктом публікації стали садиба великоморавського вельможі та прилягаючі до неї ділянки. Завдяки високому методичному рівню розкопок та детальній фіксації об'єктів Б. Досталу вдалося виділити дві основні фази розвитку садиби, які пов'язані з будівництвом укріплень. При цьому значна частина будівель функціонувала протягом усього часу її існування.

За соціальним та функціональним призначенням досліджений комплекс являв собою двір — садибу слов'янського вельможі типу каролінської *curtis*. Як і остання, пам'ятка з Поганско IV обнесена частоколом, мала підпрямокутну форму, ворста з надбудовою і була розділена на окремі житлові, господарські і виробничі ділянки, що надавало їй рис резиденції.

Мешканці садиби не були землеробами, сільськогосподарська продукція і худоба, мабуть, надходили з навколишніх сіл. Натомість, досить значного розвитку досягло ремісничє виробництво, яке концентрувалося в садибі та поза огорожем. Високий суспільний рівень панівної верхівки чітко фіксується на матеріалах приперкового кладовища, де виявлено багатий одяг, прикраси, зброю, спорядження воїнів і вершників.

Оскільки час існування садиби на обох її фазах тривав менше 100 років, а виявлений археологічний матеріал належить до єдиної великоморавської культурно-хронологічної групи, то це дало можливість автору розглянути його в монографії загалом, без поділу на будівельні періоди. Сліди давнішого частоколу у вигляді рівчаків обмежували майже квадратну територію площею 4230 м², а пізніші укріплення були трапецієподібної в плані форми і оточували площу близько 7900 м². Рівчаків, що залишилися від ранніх огорож, місцями перерізалися пізнішими укріпленнями, будівлями, храмом та могилами прицерковного кладовища. Крім основних укріплень, за їх периметром та всередині садиби існували додаткові огорожі різного функціонального призначення.

На підставі археологічного методу час виникнення першої фази садиби Б. Достал відносить до 820—840 рр., а занепад — до 850—866 рр. Будівництво пізніших укріплень він датує 850—866 рр., руйнування їх припадає на 880—900 рр. Наявність серед руїн храму і в окремих могилах поблизу нього кераміки другої половини X ст. дає можливість думати, що церква і кладовище деякий час ще продовжували функціонувати, хоча резиденція втратила своє колишнє значення.

Центральне місце серед досліджених об'єктів з Поганско IV займає резиденція вельможі та християнський храм. Житла представлені наземними спорудами досить значних розмірів площею 18—45 м². Основу стін (зрубних, у вигляді частоколу і плоту) складено з каменю на розчині, або камінь клався лише по кутах. Стінки інколи обмащувалися вапняковим тиньком. Автор припускає, що окремі споруди резиденції були з'єднані між собою, що надавало їм вигляду східнослов'янських хоромів. У монографії мало місця відведено опису кам'яного християнського храму, однак це компенсується спеціально присвяченою йому публікацією Ф. Калоусека.

Цікаві також наземні будівлі площею 25—110 м² без опалювальних споруд або з відкритими вогнищами. На думку автора монографії, це могли бути приміщення для дружинників або господарські об'єкти. Значне місце посідають також заглиблені житла невеликих розмірів площею 7,6—19,6 м², які широко представлені на сільських поселеннях. У них були кам'яні та глинобитні печі й відкриті вогнища. На території садиби виявлено виробничі майстерні і комори, які споруджувалися у вигляді клітей; частина з них, як стверджує Б. Достал, були двоповерховими.

Привертають увагу дві культові споруди з Поганско IV. Друга з них, яка виникла

після занепаду центральної влади і повернення частини населення від християнства до язичництва, подібна до капищ з Києва, Новгороду, Старої Рязані, Тушмлі.

Досить ґрунтовним доповненням до основної частини праці є детальний опис досліджених об'єктів та їх графічне зображення. Однак не зовсім переконлива реконструкція заглибленого житла подана на рис. 8, 2. Вікня зрубів наземної частини стін, за Б. Досталом, лежали по краю земляного котловану. При такому варіанті земляні стіни під вагою наземної частини житла легко могли б осунутися. Тому, на наш погляд, імовірно, що вікня зрубів кляли на долівці і нарощували до потрібної висоти. Таке архітектурне вирішення запобігало б руйнуванню котловану та робило б житло більш сухим і комфортабельним.

Цікавий матеріал виявлено також під час дослідження прицерковного кладовища з трупопокладеннями та в могилах другого кладовища, розташованого за межами укріплень.

Особливу увагу в монографії Б. Достала приділено кераміці — найбільш масовому археологічному матеріалові. Зроблена детальна класифікація виробів, зокрема на рис. 15 наведено 129 різновидів профілювання та оформлення вінець. У переважній більшості великоморавський посуд виготовлявся на вдосконаленому крузі. Трапляються горщики яйцеподібної, бочкоподібної та біконічних форм, а також близькі до мисок і чаш. Досить часті й миски. Більшість з них у профілюванні продовжують традиції ранніх слов'янських посудин, але з'являються й нові елементи. Поверхня рясно орнаментована хвилястими та горизонтальними лініями, нерідко на дні є клейма. Крім побутової кераміки, на Поганско IV виявлено глиняні жаровні, прясла, грузила. Інші знахідки репрезентовано залізними списами, стрілами, ножами, пряжками, мотечками, сокирами, свердлами, токарними різцями, казанами, сковорідкою сілезького типу; виробами з кольорових металів (сережки, оздоблення поясів та сидел); виробами з каменю, кістки тощо.

Монографія вражає продуманим компоюванням ілюстративного матеріалу. На таблицях, де знахідки групуються по закритих комплексах, представлено цілі вироби та найбільш яскраві фрагменти, а маловиразні уламки кераміки заковдано в кореляційних таблицях, які містять дані про матеріал, характер поверхні, техніку виготовлення та випад. Разом з тим, не зовсім переконливе зарахування верхньої частини вузькогогорлої посудини до типу пляшок (табл. 95, 4). Найімовірніше, що це був глечик для зберігання рідини.

Ранні слов'янські об'єкти (заглиблені житла, господарські ями, вогнища) та після-великоморавські на шарування безпосереднього відношення до садиби не мають. Перші існували до спорудження укріплень, а другі утворилися після припинення функціонування резиденції. Однак автор детально зупинився і на цих знахідках, передусім на керамічному матеріалі. Довеликоморавський лінійний слов'янський посуд, який походить з поселення та розташованого поблизу могильника з трупопальним обрядом поховання, поділений Б. Досталом на дві групи. Першу групу представлено ліпними, переважно неорнаментованими горщиками празького типу, виробами з загнутими до середини вікнями, мископодібними посудинами, сковорідками, рідше латенськими формами з кільцеподібним розширенням дном. До другої групи належать горщики, виліплені ручним способом з наступною обробкою поверхні на гончарському крузі. Їх поверхню орнаментовано прямими горизонтальними, хвилястими та ламаними лініями. На деяких денцях є відбитки круглої осі від гончарського круга і навіть клейма у вигляді хреста, вписаного в квадрат.

Серед керамічних форм трапляються бочкоподібні, біконічні, яйцеподібні, мископодібні горщики та миски. Комплекс з першою групою кераміки автор відносить до кінця V — середини VI ст., а з другою — до останньої третини VII — кінця VIII ст. Між ними побували змішані комплекси з неорнаментованою і орнаментованою ліпною керамікою. Післявеликоморавський посуд X ст., який виявлено під руїнами храму та в деяких могилах, був ситлоподібних та мископодібних форм і мав домішки піску і графіту в глиняному тісті та густо орнаментовану поверхню.

Монографія відзначається стрункістю викладу, хоча характеристику культурного шару доцільніше було б подати на початку, а не в середині тексту. Загалом текст справляє позитивне враження. Далеко не завжди в працях подібного роду авторам щастить всебічно і на такому високому методичному рівні охарактеризувати матеріали, здобуті в процесі археологічних розкопок, та на їх основі зробити ґрунтовні теоретичні узагальнення. Рецензована монографія Б. Достала може бути взірцем серед видань такого характеру.

О. М. Приходнюк